

Олена ДУЦЬ-ФАЙФЕР

Ягайлонський Університет / Uniwersytet Jagielloński

Культуровы наслідства акції «Вісла» для Лемків

Streszczenie

Konsekwencje kulturowe akcji „Wisła” dla Łemków

Tekst jest próbą zaakcentowania łemkowskiej perspektywy w upamiętnieniach akcji „Wisła” po siedemdziesięciu latach od jej przeprowadzenia. Kulturowe konsekwencje są z tej perspektywy istotniejsze od wszelkich innych, gdyż łemkowskość jako kategoria etniczno-kulturowa została w wyniku dyslokacji całkowicie zdestruowana, a Łemkowie zostali poddani wynarodowieniu. Rozważania osnute zostały wokół dwóch głównych wątków. Pierwszy odnosi się do ideologicznego łączenia Łemków z Ukraińcami jako ofiar akcji „Wisła” dla umotywowania ich jedności tożsamościowej. W tym przypadku ukazano zafałszowanie i negatywne skutki takiej propagandy. Drugi wątek eksponuje istotę strat kulturowych, z wyakcentowaniem kwestii językowych, dla zagrożenia egzystencji tej grupy jako odrębnego etnosu. Oparto go po części na badaniach nad traumą związaną z dyslokacją i zanikaniem najistotniejszych wyznaczników odrębności kulturowej Łemków, na danych statystycznych ustalonych w trakcie spisów powszechnych z lat 2002 i 2011 oraz na obserwacjach zachowań i postaw etnicznych w pokoleniach dzieci, wnuków i prawnuków wysiedleńców. Podane przykłady i dane ukazują alarmującą skalę rozbicia i destrukcji wspólnoty łemkowskiej po siedemdziesięciu latach „płynięcia Wisły” czyli strategicznego wynaradawiania i są swojego rodzaju komunikatem zagrożenia sformułowanym w ramach humanistyki zaangażowanej.

Słowa kluczowe: akcja „Wisła”, Łemkowie, zagrożony język, trauma, wykozerzenie

Abstract**Cultural Consequences of Operation 'Vistula' for the Lemkos**

The text is an attempt to emphasize the Lemkos' perspective in the commemoration of the Operation 'Vistula' seventy years after its completion. From this perspective cultural consequences are more important than any other, because being a Lemko as an ethno-cultural category was completely destroyed as a result of the dislocation, and Lemkos were subjected to denationalization. The considerations of this paper have been wrapped around two main threads – the first refers to the ideological connection of the Lemkos with the Ukrainians as victims of the operation "Wisła" to motivate the unity of their identities. In this case, the falsehood and negative effects of such propaganda were shown. The second theme exposes the essence of cultural losses, emphasizing language issues which threaten this group's existence as a separate ethnos. It is partly based on research on trauma related to dislocation and disappearance of the most important determinants of cultural identity of Lemkos, on statistical data established during the 2002 and 2011 censuses and observations of ethnic behaviors and attitudes in generations of children, grandchildren and great-grandchildren of displaced persons. The examples given and the data show the alarming scale of fragmentation and destruction of the Lemko community seventy years since the 'Vistula has flowed', or the strategic denationalization is a kind of threatening message formulated with the framework of the humanities involved.

Keywords: Operation 'Vistula', Lemkos, threatened language, trauma, uprooting

Дозволю собі зачати свій текст винятково довгим цитатом, котрий єст фактычні цілістні приведенем інформаційном нотом, яку розсылали сме до медий в Польщи, коли першыраз по сімдесятьох роках од злопамятного факту рішыли сме голосно, медияльні, видимо накрислити і як найшырше передати до загальної свідомости нашу лемківску лєнію памяти о акції «Вісла»¹. Ленію, котра, хоц односит ся до подібного вельом дисльокуваным спільнотам досвідчыня², єст неповторна

¹ Справоздана з центральных лемківських упамятнінь 70. річниці акції «Вісла», які были проведены в днях 28-30 квітня т.р. см. в части *Рецензії і справоздана*.

² Таку паралельніст і вельократніст дисльокаций прібує іронізуючо накрислити в своїм есею Піотр Ляхманн: P. Lachmann, „*Wypędzenie*” *po polsku*, в: тот же, *Wywołane z pamięci*, Olsztyn 1999, с. 27-46. Лемківскоязычна версія того есею: П. Ляхманн, «*Выгнаня*» *по польскы*, пер. В. Дуць, «Річник Руской Бурсы» 2015, с. 143-155.

і непорівнувальна, а предо вшыткым, ест неуявна, публичні неусвідомляна, здомінувана през інчы наррації, які прібуют ей завлащати або ігнорувати, промолчувати.

Одколи легальні сут обходжены в Польщи черговы річниці акції «Вісла», неодмінні чытаме і чуеме, же 28 квітня 1947 рока комуністычны власти зачали «выселення українського насеління з полудньово-східньої Польщи; діяня ведены были в звірській і безоглядний спосіб; протягом трьох місяци на Пільнічны і Західні Землі примусово переселено більше як 140 тыс. Українців» (М. Jarosiński, PAP, 2016). Події з тамтого рока вказуваны сут як «рішыння раз на все української квестії» через Польщу.

Нее вантпливости, же акция «Вісла» была выкликана діяльністю Організації Українських Націоналістів і ей оружных сил, рішена в Москві через радянського вождя Йосифа Сталіна, довершена комуністычным режимом, який рядил товды в Польщи, принесла страданя вшыткым, котры стратили про ню свої хыжы. Єднак для Українців акция «Вісла» значыла нарушыння лем на фалатках західнього погранича їх історичного осадництва. Не были выселяны з великих міст, сохранили свою основну національну територію в границях радянської України, комуністычны власти в Польщи, коли лем розбили теренову базу ОУН, зачали уж в пятидесятих роках вертати Українцям права до їх языка і достоменности, дозволяли організувати ся, творити школы, вести пресово-видавничу і культуральну діяльність.

Натоміст зо соспільной памяти праві цілком счез або остал пересунений на другій плян другій факт, же то хто інчий был головном жертвом і заплатил на вельо більшу ціну за конфлікт выкликаний цілю пересуніння границ України іщы дале на захід, як то в 1944 р. зробил Сталін. Акция «Вісла» предо вшыткым была трагедийом Лемків (Русинів) – осібного в однесенію до Українців і Поляків східньославянського народу. Українська Повстаньча Армія была для Лемків зовнішньом структуром, котра в 1944 р. ввошла на територію Лемковины, вымушаючы послух і намітуючы українську достоменність, подібні як в часі німецькой окупації робили тото ОУН і колябуючы з Німцями українскы організації. Лемкы в 1947 р. не лем зазнали травмы выгнання, але втратили тото, што для каждого народу і його культуры ест найважнійше – отчызну. Не якісы ей рантовы фалаткы, але дослівно цілу. Нашли ся в ситуації народу без землі. То Лемкы, соспільніст в величезній більшости сельска, были праві в 100% выселены з гірской територіі, котру пред століттями загаздзували і на ній створили свою неповторну культуру.

Розметаны по 1947 р. не мали ниякого уж опертя для своей спільной до-томенности в реальні існуючій материяльній, територійній базі, заграничній державі ці хоц бы лем в діаспорі. Піддавали ся вымушеній асиміляції, польонізували ся або українізували, бо комуністычны власти не дозволили ім навет по політычній зміні в 1956 р. на покликания власных шкіл, газет, організацій, церкви, на повороты в рідны горы. Легалізацію окремой до-стоменности завдячают аж кінцёвы комунізму.

Лемкы заплатили адже надзвычай тяжку, найвысшу ціну за чужий на-ційональний конфлікт. Были в ним жертвами, а не спілтворцямы. Так вой-на ОУН/ УПА з Польщом, як і акция «Вісла» мали нищыти іх окреміст і привязаня до свого. Прото лемківскы упамятніня акції «Вісла» маюч вы-нятковий аспект. Сут маніфестаціям сохраниня перед загибельом і дово-дом перетырваня, але єдночасно борбом о свое місце в соспільній памяті. Несут адресуване до сучасных Поляків і Українців пересланя: рік 1947 то предо вшыткым трагедия Лемків³.

Хоц не з каждым речыньом зачитуваного тексту мож ся докінце згодити, то несе він основне пересланя о конечности зміні реторикы і перспектывы смотріня ня акцію «Вісла» і єй трагічны ефекты, а з ньом, быти може і перспектывы оцінюваня рангы деякых подій в іх цілістным влияню на егізистенцію ріжных соспільности.

Лемківскій – значыт культуровий

Хочу розвининути, подібні як то робила єм на выкладах в часі упамят-нінь в днях 28-30 квітня 2017 р., тот особливий аспект лемківской траге-дії, які дотепер был генеральні поминаний в упамятнінях акції «Вісла», зоседжаючых ся на проводжыню історичных і політологічных полемік о прычынах і формі проведіння депортації як ефекті польско-українського

³ aaz [A.A. Zięba], *Akcja „Wisła” (1947), czyli tragedia Łemków*, опублікуване в полній або скороченій версії м.ін. в: <http://terazgorlice.pl/2017/04/24/akcja-wisla-1947-czyli-tragedia-lemkow/>; <http://www.gorlice.pl/>; www.malopolska.uw.gov.pl/; <http://xn--radiokrakw-obb.pl/wiadomosci/aktualnosci/70-lat-temu-rozpozela-sie-akcja-wisla/>; <http://dzieje.pl/aktualnosci/w-jaworznie-upamietniono-lemkow-ofiary-akcji-wisla>; <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/2017/04/22/lemkowie-1947-2017-akcja-wisla/>. Переклад того і вшыткых дальшых цитатів на лемківскій язык – О. Д.-Ф.

конфлікту⁴. Чом подля мене вказуваня культуровых наслідств акції «Вісла» єст з лемківской перспектывы найосновнійше?

1. Досвід дисльокації на еґзистенційным рівни єст в деякій мірі пережытьом універсальні уявным, приниманым як пережывана през вельо соспільств в часах военных ци в інчых катаклізмах траґедия выгнаня з хыжы, одобраня власности, котру найчастійше заступує ся інчом хыжом в інчым місци. В припадку Лемків нераз підкрисляне єст заступліня планнх деревяных хыж богатшыма понімецкыма і планнх земель рішучо ліпшыма, через што Лемкы ся збогатили, уцивілізували, вивчыли і осягнули хосен. Лем культурова перспектыва дозволят видіти особливіст і неповторніст траґедії лемківского выселіня, до якой тяжко найти паралелю, бо то як раз культура формує і выражат того, што розуміє ся под понят्यом лемківскій, а не інчий.
2. Лем з культурового пункту зору може быти зрозуміла потрясаюча і на перший позір міцно ражуча етноцентризмом выповід єдного зо знаменитшых сучасных Лемків, же жыдівска траґедия – ходит о Голлокавст – не дорівнує лемківскій, бо лем даяка част Жыдів стратила жытя, а іх культура і більшіст соспільства остала ся, а в припадку Лемків ціліст Лемковины остала приречена на смерт, безповоротну загыбель, якой уж нич не цофне.
3. Культурова перспектыва в днешнім світі фокусує проблем на тым, што для заанґажуваной гуманістыкы може стати ся етычным повинністю, розвинути (само)свідоміст так внутрігруппову, як предовшыткым зовнішню, выкликати одповідальніст за сохраніня, змобілізувати до творіня ревіталізаційных стратегій і програмів.

Пропаґандова єдніст

Сес текст міцно позиційонує ся в однесіню до соспільно-ідеологічної ситуації і дискусийных напрямів в просторі памяти, достоменности, домінаційных дискурсів в контексті упамятнінь акції «Вісла» і має в гідній

⁴ Підкрислила єм тоту незмінні польско-українську політычну перспектыву уж в часі своей полемічной выповіди в рамках проведенной на посіджыню Соймовой Комісії Народовых і Етнічных Меншын дня 22.05.2007 семінарії 60-та rocznica akcji „Wisła”; справозданя доступне в: <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/68D543AB48203F21C1257302002BB9ED?OpenDocument>, 12.12.2107.

мірі інтертекстуальний характер. Прото, приймаючи обширний введений цитат як окрислюючий пропагандовий фон, в опозиції до якого повинны заїстніти лемківскы упамятніня, обудую основны выводы о культуровых наслідствах акції «Вісла» доокола двох інчых цитатів.

Перший з них приналежит українському журналісті, Богданови Гукови, і ілюструє реторичну махіну, яком прібувано стримувати тзв. «лемківську проблему» ци «лемківській сепаратизм». Тот цитат то наголовок з проведенной Гуком в 1989 р. в часописі «Зустрічі» аналізу актуальной ситуациі українства в Польщи. Під гослом Лемківщина заміщат він вводны увагы *Для знищення ми були одне*⁵. До того пропагандового госла однесу ся в першым ряді, знаючы, же долгыма роками, а і дотепер навет найбарже дистансуючым ся до українскости Лемкам підсувана єст основна свідоміст спільной з Українцями долі выселінців. Спільны єднак сут гев лем зовнішні, фізычны, інструментальны факты. Ріжниці єст старчаючо вельо, жебы зрозуміти на кілько «не єдно» было депортування лемківске в порівнаню з українським.

Предо вшыткым інакше было однесіня до самых ідеологічных мотываций переселінь. Незалежні од оціны правдивости і вірогідности повязаня причыны выганяня люди з їх хыж з українським наційоналізмом, лемківска перспектыва крайні ріжнила ся гев од українской. Прото не могло быти єднакого однесіня до знищыня. Быти єдно значыло бы мати тіж єднаке або хоц бы зближене пізріня на досвідчане насильство. Хоц далека єм од тверджыня, же сельске населіня узнаюче ся або узнає не за Українців, вполни ідентифікувало ся з українським наційоналізмом, то єднак сам етнонім чынил барже «своім» вшытко, што односило ся до українських народовых і політычных стремлінь. Лемківскіст, яка в величезній мірі основувала ся на опозиції до українскости⁶, українскы діяня досвідчала як ворожы, антилемківскы, репресийны, гу чому причынила ся так насильна українізация, як і злопамятна присутність діючых в імени окупанта українських «Січовиків» на Лемковині, ци тзв. «люде з ліса», якы творили страх і террор⁷. Адже, в однесіню до выселі-

⁵ Редактор [Б. Гук], *Для знищення ми були одне*, «Зустрічі» 1989, ч. 19, с. 20-25.

⁶ На тоту тему написано уж вельо прац. В шырокій спосіб, вказуючы основы такого достоменностьового процесу, пишу о ним в своїй монографії: H. Duć-Fajfer, *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 2001.

⁷ Окрем вельох устных свідочтв творячых лемківску спільнотову памят, мож о тым прочытати хоц бы в інтервю з Михалом Доньським: *Повернути людям їхні права. Розмова з Михайлом Донським*, «Зустрічі» 1989, ч. 19, с. 26-40.

ня, окрем почуття кривды і страху, творило ся в лемківській соспільности вельо амбівалентий. Лемкы не чули ся ничому винны, што выражало ся бесідуваньом о великій несправедливости:

Били зме ся і терпіли
По ляґрах, в неволи,
Же нам за то так заплатят,
Не згад бы-м николи⁸.

Рівночасно їх высеління ведене было під пропаґандовом тіню борбы з УПА, чым іщы більше давано основы думаню, же то якіса величезна хыба і неодоґла мож буде на Лемковину вертати.

Од стороны выселяючого режіму тіж не заходила рівнорядніст обох выселяных соспільности. Польскому урядови знана была на основі проведених в межджевоенным перийоді експертиз кваліфікуючых Лемків під оглядом їх асиміляційной податности⁹, а тіж декляраций в повселюдных списках насеління¹⁰, русиньска а не україньска достоменніст Лемків. Прото летучкы інформуючы о конечности высеління односили ся до Українців і Русинів і през цілий час депортаційной акції тото розріжніня ся утримувало. Лемківскы транспорты керувано переважні на Захід, україньскы на Пілніч.

Приняты асиміляційны стратегії тіж ся мусіли з конечности ріжнити. Нищыня, адже, а предо вшыткым знищыня, было не таке саме і од страны нищених, і од страны нищучых. В однесіню до Лемків, подібні як і до інчых Русинів в комуністычных державах, принято методу асиміляції за посередництвом формальной українізації. При добрі знаній з історії достоменностьовій опозиції Лемків до україньскости, зміцненій іщы пропаґандовыма подіями односячыма ся до переселінь, асиміляційний ефект был легкій до осягніня. Не хочачым ся українізувати в ситуациі окрисліня лемківской достоменности як україньска, оставала

⁸ І. Горошак, *Прощай моя Лемковино*, в: *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повывселенной лемківской літературы*, ред. О. Дуць-Файфер, Ліґниця 2002, с. 118-134, ту: с. 119.

⁹ См. примірни: J. Moklak, *Łemkowszczyzna w polityce narodowościowej II RP*, в: *Tot же, Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków 1997, с. 145-187.

¹⁰ В Повселюдным Списі Насеління РП з 1931 р. зареєструвано на обшыри Лемковины 130 121 осіб з рідным языком рускым (не україньскым) (*Statystyka Polski*, Warszawa 1938, z. 68, s. 32-45; z. 88, s. 26-35).

дорога польонізації, соціологічні зрозуміла як процес втопління ся в домінуючу, несучу соспільний аванс культуру. До ефектів осячених том стратегійом однесу ся пізнійше.

В навязаню до провідного гев цитату о єдности приречыня на знищыня треба додати, же основне в тым думаню єст послідовне українське стремління до єдности в якій Лемкы сут підрядном частю українства. Стремління тото долгыма роками вело до вельох насильств, які не щадили опорным Лемкам Талергофского досвідчыня¹¹, окупантских знуцань, а вкінци в повыселенчых обставинах, УСКТ-івского нищыня лемківской підметовости¹². То од стороны УСКТ ішли найбарже рестрикцийны способы поборюваня «лемківского сепаратызму», лагоджены ци стримуваны комуністычныма влястями Польщы, в яких інтересі не было одорваня ся Лемків од УСКТ¹³. При свідомости таких обставин тяжко єст утримати тоту пропагандово міцно діючу тезу, же для знищыня, якому їх піддано, Лемкы і Українці были єдным. Треба явні достеречы і вказати, же понад сороклітній перийод комуністычної власти в Польщи был часом подвійні веденой українізації – формальной, визначеной комуністычном системом як асиміляційна стратегія і реальної, веденой УСКТ як довершаня ідеологічної тези о українськості Лемків.

В ефекті невелика група ідеологічні переконаных діячів стала ся активныма пропагаторами української достоменности серед Лемків, поборюючыма барз і так уж ослаблену забороном власти і приспішеним асиміляційным процесом лемківску достоменніст. Єдным з найбільше парадоксальных, а по сути трагічних, примірів такого антилемківского діяня єст публичне названя през єдного з проукраїнських активістів вчыня лемківского языка – другом акційом «Вісла», ци формальне выступуваня на посіджыню Спільной Комісії Уряду і Національных і Етнічных Меншын українського «представника» Лемків з пропозиційом

¹¹ О доли Лемків в Талергофі см. О. Дуць-Файфер, *Влияня подій І світової війны на формування ся лемківской достоменности – при спілучасті літературных текстів*, «Річник Руской Бурсы» 2014, с. 49-64, а тіж фільмы: *Changed by Thalerhof*, [он-лайн:] www.youtube.com/watch?v=n6Q6SRbDQic, 30.09.2017; *Первая мировая война. Концлагеря Талергоф и Терезин*, [он-лайн:] www.youtube.com/watch?v=UJu_QylrFJI, 30.09.2017.

¹² О тым см. [М. Доньскій], пр. цит.; Н. Duć-Fajfer, *Być Łemkiem w PRL-u*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne» 2001, з. 36, с. 141-172.

¹³ К. Pudło, *Dzieje Łemków po drugiej wojnie światowej (zarys problematyki)*, в: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, част 1, ред. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, с. 351-379; Н. Duć-Fajfer, *Być Łemkiem...*, с. 149-152.

запертя лемківской філології на Педагогічному Університеті в Кракові. Сут то старчаючо вымовны приміры того, якы ефекты для лемківской культуры і достоменности принести може думаня, же были/ сме єдно. Акция «Вісла», тзн. цілий комуністычний режім, якій за ньом стоял, старал ся ввести, утвердити, сформалізувати таке думаня, згоры знаучы, як негатывны ефекты для лемківской культуры буде оно мало – так од стороны тых, якы го приймут, як і од стороны тых (рішучой більшости), якы не будучы в силі ся му протиставити, одшмарят цілком, піддаючы ся польонізації.

Тоту подвійну асиміляційну ключку так свого часу характеризува- вал в одважній, порушуючій брошурі Ярослав Гунька:

Проба українізації – не перша в історії – не задіяла, хоц і так українізація посередництвом «Нашого Слова» тырвала в найліпше – і тырват дале. Українськы діяче певно прийняли, же Лемкы, не хотячы піддати ся польонізації, будут мусіли ся зукраїнізувати. Вкінці українській язык єст гідні близший лемківскому як польській.

Єст до хыбне думаня. Лемкы можут ішчы лишыти ся собом, а як уж ся вынародовляють – то єст то як раз польонізация. (...)

Правду речы, маме фактычні єден напряду честний, хоц невыгідний выхід. Лишыти ся собом!¹⁴

Тым цитатом хочу закінчыти однесіня ся до структуризуючого не лем першу част мойого тексту, але тіж шыроку соспільну свідоміст, госла о єдности Лемків і Українців в просторі нищучых діянь акції «Вісла».

Нарратывізуваны гев факты мож потвердити днес уж і статистычны- ма чыслами, якы наявні вказуют величезну скалю вынародовліня Лемків, осягнуену горі вказаныма методами. Коли проведено в 2002 р. перший повоєнний Повселюдний Спис Населіня, в яком звідувано люди о їх національніст і рідний язык, Польша находила ся уж на етапі демократизуваня, діяли формальні лемківскы організації, але фурт в тіни комуністычной і української пропаганды. Вельо чынників, світских

¹⁴ J. Huńka, *Łemkowie dzisiaj*, Warszawa [1985]. Тота брошурка, выдана в 1985 р. през Студентській Кругок Бескідских Провідників в Варшаві, лем до внутрішнього схоснуваня, стала ся предметом барз агресивных атаків українських діячів, была бо незалежным од УСКТ лемківським голосом. Автор (Ярослав Горошак) скрыл ся під псевдонимом, боячы ся реперкусий. Українськы середовиска аранжували тіж полемічны выповіди.

і церковных, працювало над утвердженням Лемків в переконанню, же лемківської національності в списі не мож подати, бо не єст узнана, же треба подати українську¹⁵. Число осіб, які ся задекларували як Лемки было товды 5 863¹⁶. По десятиох роках, в часі котрых Лемки на основі *Уставы з дня 6 січня 2005 р. про національні і етнічні меншину і про регіональний язык*, формальні узнані остали за етнічну меншину зо вшиткыма національними правами, в проведенім в 2011 р. Повсе-людным Списі, лемківску народовіст задекларувало 10 531 польских громадян¹⁷, тзн. праві два раз більше як пред десятиома роками. Серед них лем 282 особы задекларували тіж українську народовіст. Статистыка адже потвердила, же узнання лемківської народовости побільшит число декларуючых ся Лемків¹⁸. Потвердила тіж, же ефектом переворотных стратегій комуністичного вынарадавлія єст не українізация, лем польонізация. В однесіню до шацуваного числа Лемків, яке было подаване пред списками на основі числа вывезеных з Лемковины в транспортах в акції «Вісла» осіб, деклараций было 10 раз в 2002 і 5 раз в 2011 менше. Метафоричні мож повісти, хоснуючы наголовок з автобіографії Петра Мураньки¹⁹, же затопила їх «фурт плынуца Вісла».

Границя бытя Лемком – коли перестає ся ним быти

В тым місци перейду до другого цитату, з wypowiedi прикликаного уж горі Петра Трохановского Мураньки: «нич нам по высоко цінених лемківских

¹⁵ Тоты стверджыня формулюю на основі безпосередніх бесід з особами, які мі в тот спосіб поясняли, чом в списі не окрислили ся як Лемки, лем як Поляки, хоц чуют ся Лемками.

¹⁶ *Ludność Polski według deklarowanej narodowości na podstawie spisu 2002*, [он-лайн:] http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/KOSS/davBinary/Materialy%20pomocnicze/tabela_ludnosc1.pdf, 12.12.2017.

¹⁷ *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, [он-лайн:] https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2011, 12.12.2017, с. 91.

¹⁸ Іщы в більшій ступени видно тоту залежніст в списках населія веденых на Словації, де Русины тіж были за цілий комуністичний перийод узнані за Українців, што доводило до масової словакізації. Гын явні видно, же узнання Русинів побільшат число деклараций русиньских, а поменшат україньских, але тіж одзыскує зословацєных Руснаків: в 1991 р. за Русинів голосило ся 17 197 осіб, за Українців 13 281 осіб; в 2001 р. за Русинів – 24 202, за Українців – 10 814; в 2011 р. за Русинів – 33 842, за Українців – 7 430 (дані подаю на основі <http://tvnoviny.sk/sekcia/spravy/doma...ludu-sa-stali-rusini.html>, 12.12.2017).

¹⁹ P. Murianka, *A Wisła dalej płynie*, Krynica-Legnica 2007.

ялициях, коли уж перестанеме быти Лемками²⁰». Тот цитат дотыкат самой сути проблемы, якій посвячена єст сеса статя. Глубоко усвідомлять, же укерункуваны на маєтковы рекомпенсаты діяня декотрых, переважні проукраїнсько орієнтованых середовищ, сут пересуніньом вагы з того што основне культурово на материяльний, бытовий аспект.

Ідучы за потребом культуровых розпознань, 70 років по трагічній дисльокації провела єм близко 50 бесід-інтервю з особами, які самы пережили виселіня, але тіж з представниками молодшых поколінь, діти і внуки виселенців, на чужині (пони́мецкых землях, де переселено Лемків в 1947 р. і де більша част з них остала дотепер) і в Горах, тзн. на Лемковині, де декотры родини вернули по 1956 р. Хтіла єм ся дознати, як тоты особы розпознают свою кондицію як Лемків і актуальну кондицію лемківскости, в навязаню до акції «Вісла». Старшы особы, участники депортацийной акції, головні нарратывізували свою памят тамтых подій. З молодшыма бесідувала єм предо вшыткым о сучасній лемківскости в перспективі тырвання, што зводило ся в більшости до бесіды о языку, його стані, так якістным, як і статистычным. Язык высувал ся на перше місце покус інтуїційні. Аджэ, бесідували сме о Лемках, лемківскости і чуло ся в тых выповідах того, што зас прикличу Мурянковыма словами: «Нашы потомки, в рідній і мішаній спермі будут жыти, покаль існувал буде світ. Але враз з затрачыньом рідной бесіды, перестанеме існувати як Лемкы»²¹.

Загыбаня рідной бесіды

На основі социйологічных розпознань відомо, же язык не єст єдиным вызначником етнічної ідентифікації груп і єдиниц, але явит він ся переважні як тот чынный, котрий рішат о одчуваню, же дашто ся творит, діє «по свойому/ по нашому». Во вшыткых выповідах зазначане было, же своїх люди розпознає ся через язык. Тым сутьовійша єст тотя языкозначучіст, же акция «Вісла» здеструувала безпосередне діяня іншого важного чынного етнічної ідентифікації – території. З проведєных

²⁰ P. Trochanowski, *Wokół problemów redaktorskich i wydawniczych publikacji Stowarzyszenia Łemków*, «Przegląd Polonijny» 2004, з. 3, с. 179-190, гев: с. 183.

²¹ П. Мурянка, *Лем Адзимка, Лем – своя*, «Бесіда» 1989, ч. 0 (сигнальне), с. 1.

бесід-інтерв'ю вивела єм деякы узагальнены внескы, котры выміню гев лем в трьох головных пунктах.

1. Во вшыткых зобранных wypowiedях проявила ся свідоміст загорожыня, в яком ся находит лемківскій язык – лишаня го през його хоснуватели, його польонізуваня або українізуваня, мала присутніст серед діти.
2. Во вшыткых без вынятку wypowiedях выселіня Лемків вказуване было як чынный, котрий в найвысшій мірі вплил на вызбываня ся през люди рідного языка і його деградацию. «Зато нас выселили, жебы нас не было. Все сме заваджали» (Ж,91,Ч)²²; «Там на місци было дуже люди, то бы ся тримало єдно – ціле село, ціле село был бы Лемко, наступний был бы Лемко і вшыткы бы ся сходили, думам, же польского бы так не потребували» (Ж,82,Ч).
3. Інчы з найчастійше выміняных причин, то: страх пред преслідуванями, осмішыньом, страчыньом работы, неможністю авансуваня, гіршым одношыньом ся до него. Часто за причину подавано ганьбління ся своей одмінности. Приявне єст тіж в wypowiedях комунікуваня гіршого статусу, гіршости, планной якости лемківского языка.

В рамках тых досліджынь провела єм тіж аналізу, головні кількістну, языковых (тіж достоменностьовых) выборів в єдній лемківскій родині протягом столітя в 4 поколіннях потомных лемківского супружества – р. вр. 1904 і 1907 (діти, внуків, правнуків і пра-правнуків). Зо 100% участи лемківского языка в першым поколіню (діти), вродженим на Лемковині пред 1947 р., чысло хоснуватели лемківского языка в тій родині впало до 10% в четвертым поколіню (пра-правнуків).

Мої досліджыня мож потвердити тіж офіційныма статистыками. В 2002 р. лемківскій язык як рідний задеклярувало в Повселюдным Списі²³ 5 627 польских громадян, то значыт праві вшыткы, што задеклярували лемківску народовіст (5 863). Натоміст в списі в 2011²⁴ р. видно уж гідну диспрпорцію медже деклярациями лемківской народовости – 10 531,

²² Символі в скобках значат: Ж/М – плоть; чысло – роки; Ч/Л/У – теперішнє місце переживаня.

²³ <http://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/narodowe-spisy-powszechnie/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/>, 12.12.2017.

²⁴ *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, [он-лайн:] https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2011.pdf, 12.12.2017, с. 96.

а лемківського языка – 6 279. Значыт, же близко 1/3 свідомых Лемків не хоснуе уж лемківського языка як рідного.

В социйолінгвістычных оцінах стану загорожыня меншыновых языків лемківскій льокуваний ест серед загорожених языків на рівни посереднім медже загорожыньом а сильным загорожыньом²⁵. Значыт тото, же в штотраз більшій ступени загыбат натуральний переказ языка медже поколіннями, а наймолодше покоління його хоснуватели корчыт ся під оглядом чысла барз скоро, хоц іщы стрічат ся родины, в котрых лемківскій ест выключным языком комунікації, тіж в однесію до наймолодших їх членів.

Выкоренія

Тото, што можна наявні, зо статистычным потверджыньом, выказати на основі языковых постав будучых проявом загорожыня, загыбання лемківського языка, ест тіж присутне – хоц барже вкрито, а прото менше доступні для свідомости і аналіз – в інчых сферах достоменности і спільнотовой кондиції Лемків. Досвідчыня, яке стало ся їх участю, треба розсмотрювати в категориях травмы ци макротравмы, видіти його долготырвалы, спадкобраны поколіннями наслідства. Ест то спільнотове досвідчыня, вміщаюче сконденсуваны в комунікаційній, а з часом в культуровій памяти, образы стану загорожыня тырвалости группы²⁶.

Трагічны бо події одберают единицам і соспільствам почутя безпеки, заколочуют реляції з інчыма, ведут до втраты віры в сенс жытя і визнаваны вартости, ведут до кризи достоменности. Уформувана пред травматычным подійом достоменніст остае знищена. Травма ест тым більша, чым барже знищена остае дотеперішня візія світа²⁷.

²⁵ T. Wicherkiewicz, *Sytuacja językowa Łemków – stan, zagrożenia i postulaty*, [он-лайн:] <http://www.beskid-niski.pl/forum/viewtopic.php?t=3906>, 11.12.2017.

²⁶ Z. Bokszański, *Tożsamość narodowa w perspektywie transformacji systemowej*, в: *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, ред. P. Sztompka, Warszawa 1999, с. 291-307.

²⁷ J. Nowak, *O semantycznej redukcji przestrzeni etnicznej*, в: *Zarządzanie przestrzenią. Globalizacja, etniczność, władza*, ред. A. Bukowski, M. Lubaś, J. Nowak, Kraków 2006, с. 49-71, рев: с. 52.

Глибоке стравматизування лемківської спільноти не лем в першым, але тіж в другым ци третім повиселенчым поколіню мож розпознавати на вельох явних і неявних рівнях. Мої бесіды з особами, які пережили висеління найчастійше мали два порядкы – еден раційоналізуваний, експонуваний, нарраційний, в котрым выкликувало ся з памяти порядок подій, пережитых фактів, які были звичайным описом жытя без комунікуваня, же дашто особливі трагічного ся в ним діяло. Другій натоміст был пробиваньом ся емоцій, котрых бесідуячы особы не знали пояснити, ани ся з нима сконфронтувати, діяли они в них в цілком неусвідомляний спосіб. Примірні, коли до девятысяторічної жены, яка жыє на чужыні, повіла єм, же хочу з ньом побесідувати о выселіню, одраз ся розплакала. Але в часі оповіданя выходило, же вшыткы події, які памята не были злы, ани в часі транспорту не досвідчыла ничого прикрого, ани там, де їх оселено не было планно. Оповідала о добрых сусідах, о тым, же біды не было, же добрі ся ім жыло. Коли єм ей звідала, то чом в таким разі сте плакали, одповіла, же не зна. Аж по котрысьм вернію до того самого звіданя, чом плакала, выкричала в великих емоциях, з великом розпуком: «А, бо нас так выгнали, як псів...» (Ж,90,Ч). Інча жена, маюча девтдесят пят років, яка вернула з родином під конец 50. років до рідного села, до рідной хыжы, Захід споминала як місце, де добрі ся ім жыло, вшытко мали, нихто ім кривды не робил, але цілком неконтролювано, при оповіданю тых нетрагічных подій, фурт боженкала і з плачом просила «навет мі о тым не припоминай» (Ж,95,Ч). Коментар ци інтерпретация здают ся гев непотрібны.

Ішы барже вкрыта і нерозпознавальна єст травма спадкобрана през наслідників переселенців – їх діти і внуків. Приміром най будут выповіди дискутантів зобранных в часі проведенной на XXXVI Лемківській Ватрі на Чужыні в 2016 р. панельовой дискусії. Ёй тема была така: «Ци в лемківській спільноти маме актуальні до діла з поколіньовом зміном і што то значыт, што то зо собом несе?». Характер дискусії был надзвычайні симптоматичний. Беручы в ній голос діти (старше покоління) і внуки (молодше покоління) переселенців неодмінні і без вынятку не радили о тыпі і якости проходячой зміны, лем о тым, чья то вина. Дослівно так выглядала каждая выповід особы ци то зо старшого, ци з молодшого покоління. При чым вину – на мое розпознаня, одчувану як брак властивого поколіньового наступства, тырвалости і продолжаня того наступства – льокувано не на зовні, в деструкцийных політычно-історичных

чинниках, лем в представниках покоління, залежні од перспектывы або попереджаючого, або наступуючого, зазвычай в діячах з тых поколінь.

Драматычне почутя загрозыня, заниканя, загыбаня того што лемківске і його конфліктогенны для соспільности ефекты приявны сут днес во вшиткых просторах спільнотовых контактів потомных акції «Вісла». Спричинены дисльокацийном травмом, неусвідомляны, нерозпознаны, генерують блудний круг побільшаючої ся фрустрації, агресії, почутя вини і охоты до втіканы од того «пекла» свойого.

Сімон Вайл бесідує о специфічным синдромі «выкоренія». Окрислюючи «закоренія» як «найважнійшу, а єдночасно найбарже неусвідомляну, нерозпознану потребу чловечой души, а при тым найтяжшу до здефініюваня», яку чловека заспокаят через «участ в істнуваню даякой спільноты, котра сохраният жывы скарбы минулого і сягат своїм перезначыньом в будуче»²⁸, одповідньо дополнят:

Брак корени [выкоренія] єст напевно найбарже небезпечном хворотом чловечых соспільности, бо само себе помнажат. Существа напавду без корени мают до выбору властиві лем два роды поступуваня, або впадают в духову інерцію, рівну праві смерти (...), або мечут ся в діяльніст, котрой цільом єст одтинаня од корени, часто насильныма методами, люди, які іщы вроснены сут в свій натуральний ґрунт, або лем по части од него одорваны²⁹.

Кус романтична реторика і термінологія Вайл здає ся добрым інтерпретаційным фоном для вельох сучасных процесів і механізмів меджелюдского поведіня обсервованых в лемківській соспільности. Своевідным дополніньом філософічных констатацій Вайл єст острє в свой вымові стверджыня польского дослідника, якій зрештом занимал ся творчістю Петра Мурянки, Роха Сулімы: «Люде без материків то маса выдана на пожертя ідеологіям, а єдночасно ґрунт, на яком так легко выпущають клюкы вшелеякы тоталізмы. То люде без етосу»³⁰.

Знаючи, яке влияня на процес выкоренія, позбавління лемківской спільноты материка мала акция «Вісла», коли бесідуєме о ей культуровых

²⁸ S. Weil, *Zakorzenienie*, в: тот же, *Wybór pism*, пер. С. Miłosz, Warszawa 1983, с. 247-323, гев: с. 247.

²⁹ Там же, с. 250.

³⁰ R. Sulima, *Małe Ojczyzny*, «Regiony» 1990, ч. 3, с. 103-115, гев: с. 114.

наслідствах, не можемо поминути вказаних сигнальні³¹, а вимагаючих ширших, поглиблених аналіз, ріжниць медже «бізнесовым», «сценічним», «атракційным» модельом ідеологічної лемківскости, а ей «повинностейовым», «етосовым», «корінным» довершаньом в штоденних, продолжаючих традицію практыках. Тото, же перший з тих модели находит гідні шырше поле практыкуваня серед молодшых поколінь на чужыні, а другій серед потомных тих, котры вернули на Лемковину (хоц і як-бы зовнішньо одмінену), може вказувати на значыня території, простору на почутя вкореніння, материка, бытя на своїм, для спільнотово заглибленої достоменности. З такого адже внескуваня просто зас унаочнят ся «Вісла», котра фурт плыне, а проти ей течыню стремит поступенно ужаюча ся жменя внуков, а уж і правнуков выселенців. Єст бо она основном причыном заніканя, «кыртавліня Лемка в Лемку»³². Банальні проста і очывидна залежніст, коли буде праві рytuальні повторювана і насьвітляна, може спричинити усвідомліня і тих менше очывидных, непростых до уявліня ся назовні спричиненых травмом, глибоких емоций. Сімдесят років по оным пороговым для Лемків досвідчыню бесідуваня по свому серед своїх, і не лем своїх, о його наслідствах, єст своєрідным еґзистенційным парадоксом, не першым в історії, вартаючым рефлексії не лем з огляду на річницювову нагоду.

Біблійографія

- Bokszański Z., *Tożsamość narodowa w perspektywie transformacji systemowej*, в: *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, ред. P. Sztompka, Warszawa-Kraków 1999, с. 291-307.
- Duć-Fajfer H., *Być Łemkiem w PRL-u*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne» 2001, з. 36, с. 141-172.
- Duć-Fajfer H., *Język-literatura-tożsamość: dyskurs współczesnej łemkowskości*, в: *Świat za tekstem. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Henrykowi Fontańskiemu z okazji 70. urodzin*, ред. J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa, Katowice 2017, с. 133-149.

³¹ Одношу ся гев до мойой статі: H. Duć-Fajfer, *Język-literatura-tożsamość: dyskurs współczesnej łemkowskości*, в: *Świat za tekstem. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Henrykowi Fontańskiemu z okazji 70. urodzin*, ред. J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa, Katowice 2017, с. 133-149.

³² Спарафразувала єм гев знану фразу Сократа Яновича „Karlenie i zanikanie Białorusina w Białorusinie”, взяту з: *Nasze tysiąc lat*, z Sokratem Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski, Białystok 2000, с. 22.

- Duć-Fajfer H., *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 2001.
- Główny Urząd Statystyczny, *Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu*, [он-лайн:] <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/narodowe-spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/>, 12.12.2017.
- Huńka J., *Łemkowie dzisiaj*, Warszawa 1985.
- Lachmann P., „Wypędzenie” po polsku, в: тот же, *Wywołane z pamięci*, Olsztyn 1999, с. 27-46.
- Ludność Polski według deklarowanej narodowości na podstawie spisu 2002*, [он-лайн:] http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/KOSS/davBinary/Materialy%20pomocnicze/tabela_ludnosc1.pdf, 12.12.2017.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, [он-лайн:] https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_str_dem_spo_NSP2011.pdf, 12.12.2017.
- Moklak J., *Łemkowszczyzna w polityce narodowościowej II RP*, в: Тот же, *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków 1997, с. 145-187.
- Murianka P., *A Wisła dalej płynie*, Krynica-Legnica 2007.
- Nasze tysiąc lat*, z Sokratem Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski, Białystok 2000.
- Nowak J., *O semantycznej redukcji przestrzeni etnicznej*, в: *Zarządzanie przestrzenią. Globalizacja, etniczność, władza*, ред. A. Bukowski, M. Lubaś, J. Nowak, Kraków 2006, с. 49-71.
- Pudło K., *Dzieje Łemków po drugiej wojnie światowej (zarys problematyki)*, в: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, ч. 1, ред. J. Czajkowski, Rzeszów 1992, с. 351-379.
- Statystyka Polski*, Warszawa 1938, z. 68, 88.
- Sulima R., *Małe Ojczyzny*, «Regiony» 1990, ч. 3, с. 103-115.
- Trochanowski P., *Wokół problemów redaktorskich i wydawniczych publikacji Stowarzyszenia Łemków*, «Przegląd Polonijny» 2004, з. 3, с. 179-190.
- Weil S., *Zakorzenie*, в: тот же, *Wybór pism*, пер. C. Miłosz, Warszawa 1983, с. 247-323.
- Wicherkiewicz T., *Sytuacja językowa Łemków – stan, zagrożenia i postulaty*, [он-лайн:] <http://www.beskid-niski.pl/forum/viewtopic.php?t=3906>, 11.12.2017.
- Горошак І., *Прощай моя Лемковино*, в: *Ци то лем туга, ци надія. Антологія підвищеної лемківської літератури*, ред. О. Дуць-Файфер, Лігниця 2002, с. 118-134.
- Дуць-Файфер О., *Влияния событий I мировой войны на формирования лемківської достовірності – при спілучасти літературних текстів*, «Річник Руской Бурсы» 2014, с. 49-64.
- Ляхнанн П., *«Выгнания» по польскы*, пер. В. Дуць, «Річник Руской Бурсы» 2015, с. 143-155.
- Муриянка П., *Лем Адзимка, але – своя*, «Бесіда» 1989, ч. 0 (сигнальне), с. 1.

Редактор [Б. Гук], *Для знищення ми були одне*, «Зустрічі» 1989, ч. 19, с. 20-25.
Повернути людям їхні права. Розмова з Михайлом Донським, «Зустрічі» 1989, ч. 19,
с. 26-40.

Фільми:

Changed by Thalerhof, [он-лайн:] www.youtube.com/watch?v=n6Q6SRbDQic, 30.09.2017.
Первая мировая война. Концлагеря Талергоф и Терезин, [он-лайн:] www.youtube.com/watch?v=UJu_QylrFJI, 30.09.2017.



Тавлиця посвячена жертвам Явожна, поставлена 29.04.2017 р. на місці бывшего лагру в Явожні фот. Ярослав Мазур